

חווה ברונפלד-שטיין. פנטזיה של מדינה: תצלומי חיילות צה"ל
וארוטיזציה של המיליטריזם האזרחי בישראל.
תל אביב: רסלינג. 2012. 245 עמודים

אורנה ששון-לוי*

הספר של חווה ברונפלד-שטיין מציע ניתוח חדשני ורדיקלי של צילומי חיילות מהשנים 1948-1968. כדי להציע סקירה טובה של הספר הייתי מעדיפה להציג את התמונות ולהדגים את הדיון בהן. בהיעדר אפשרות כזאת, אציין שהתמונות, שכולן צולמו בידי גברים, מגוונות מאוד: רואים בהן חיילות צועדות בסך בחצאיות ארוכות, עם או בלי נשק; חיילות מסתלקות מול מראה מאולתרת בין אוהלים; אחרות קוראות עיתון בתחתונים וחזייה בשעת המנוחה באוהל הבנות. יש תמונות שגורמות למבוכה פיזית ממש כמו אלה שבהן קבוצת גברים מסתכלים כולם על חיילת אחת היושבת לידם מתוחה, נבוכה או מנסה להתעלם מקיומם. בולטת במיוחד התמונה של החיילת שניצחה בתחרות צה"ל בשחייה, שניגשת לחוץ את ידיהם של המפקדים המתבוננים בה: היא בבגד ים רטוב, הם בטריבונוס, לובשים מדים, כומתות ומשקפי שמש. ולבסוף, כמעין הפי-אנד אירוני לספר, התמונות של החתונות הצבאיות, כשהגבר תמיד במדים, ככומתה ובדרגות, והאישה, חיילת גם היא, בשמלה לבנה ובהינזמה.

ברונפלד-שטיין מציעה ניתוח של התמונות בשני שלבים: ראשית היא בוחנת את העקרונות המארגנים של הייצוגים הוויזואליים של החיילות, ושנית היא מציעה המשגה תיאורטית של הייצוגים. בשלב הראשון הכותבת מראה שהייצוג החזותי של חיילות נענה לתפיסות הדואליות של נשים בחברה פטריארכלית בכלל ושל נשים בצבא בפרט. תפיסה דואלית אחת, אופיינית מאוד לארגונים צבאיים, היא זו הרואה באישה בעיקר אובייקט מיני, ובה בעת תובעת ממנה איפוק, ריסון וצניעות. תפיסה דואלית אחרת מבחינה בין האישה כאם, כמטפלת, ככוח עזר לגברים, ובין האישה כחיילת מקצועית. דפנה יזרעאלי (יזרעאלי, 1999) טענה שחיילות רבות משרתות לא רק בצבא אלא את הגברים בצבא: הן אמורות להעלות את המורל של החיילים; נתפסות כגמול וכפרס לחיילים המצטיינים ולמפקדיהם; משמשות תמריץ להישגי הגברים ועודות לגבריותם; ומצופות לרכז ולתרבת את האווירה הצבאית. ואכן, תצלומי החיילות כמעט אינם מציגים את הנשים כחיילות מקצועיות, ולא במקרה, שכן התמונות הן מעשרים השנים הראשונות של הצבא, שנים שבהן שירתו חיילות רק בתפקידים נשיים-מסורתיים כגון פקידות או מש"קיות ת"ש. הדילמה אם החיילת היא אם או בת זוגם של החיילים או בעלת מקצוע התורמת לטוב המשותף אמנם מקבלת פנים אחרות בצבא של היום, אבל ממשיכה לעצב תפיסות תרבותיות של האישה בצבא.

שתי תפיסות דואליות אלה קשורות לשאלה העיקרית: האם בשל חוק שירות הביטחון פועלות עתה הנשים באופן שוויוני בתחום הציבורי, או שגם בצבא הן מוגבלות לתחום הפרטי?

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והתכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן

התמונות משקפות דואליות זו כשהן מציגות חיילות באופנים מנוגדים: כחשופות מאוד או מכוסות באופן מהוגן ובורגני, כאתלטיות חזקות או כחלשות הנזקקות לתמיכה גברית. בפרקי הספר מנתחת ברונפלד-שטיין את הדילמות המשתקפות בייצוגים ומציעה ניתוח מדוקדק של משטור הגוף של החיילת (עיצוב השיער, טיפוח הגוף) ושל עיצוב המדים (נעליים, גרביונים, אורך החצאית) כדרך לשלוט בייצוג (הדואלי) של האישה החיילת. ניתוח עקרונות הייצוג של נשים בצבא מניח בסיס לטענה העיקרית של הספר, שתצלומי החיילות משמשים לארוטיזציה של כוח צבאי, ושזו מפתה להיקסמות חברתית מהמיליטריזם. במילים אחרות, ברונפלד-שטיין שואלת שאלה גדולה יותר מניתוח הצילומים עצמם, והיא איך נשמר הסדר החברתי המיליטריסטי? איך תהליכי מיליטריזציה נהיים טבעיים ומקובלים על הכול? תשובתה היא שתצלומי החיילות משמשים להצגת הכוח הצבאי והמרחב הצבאי כמושכים, כנעימים לעין, ובעיקר כארוטיים, וכך הם מעניקים לגיטימציה ואף אטרקטיביות למיליטריזם. תצלומי החיילות משמשים אפוא מכשירי לגיטימציה המקשרים בין אתוס לארוס כשהם מעניקים משיכה מינית ממש לאתוסים הלאומיים. אם כך, טוענת ברונפלד-שטיין, מנגנון הפיקוח שכונן באמצעות חוק גיוס חובה לנשים וגברים הפך למנגנון יצרני של אנרגיה ארוטית. טענה זאת מחברת בין שני שדות תיאורטיים: הראשון הוא מגדר ומיליטריזם, והשני הוא הפמיניזם הרדיקלי של קתרין מקינן. מגדר ומיליטריזם הוא שדה מחקר פעיל ביותר שנוסד עם ספרה של סינתיה אנלו *Does Khaki Become you* (Enloe) משנת 1988. (Enloe, 1988) אנלו טענה כי מיליטריזם הוא תמיד ממוגדר, שכן הוא נשען על תפיסות מהותניות, דיכוטומיות והיררכיות של גבריות ונשיות, ולכן הוא גם מעצב, מעצים ומנציח תפיסות אלה. בעקבות מחקרה נעשו מחקרים רבים על נשים בצבאות, אך על פי רוב נבחנה בהם מדיניות כוח האדם המגדרית של הצבא ולא המשמעות התרבותית של מדיניות זאת. המחקר שיקף אפוא תפיסות של פמיניזם ליברלי, שלפיו האסטרטגיה העיקרית לשוויון מגדרי היא השתתפות מלאה ושווה של נשים בתחום הציבורי. ברונפלד-שטיין בוחרת להסתכל על שירות הנשים בצבא מפרספקטיבה שונה לחלוטין: במקום להתמקד בשאלות של שוויון מגדרי, שוליות והדרת נשים בצבא, היא בוחנת באמצעות מושג המבט איך שירות צבאי נהיה ארוטי ואטרקטיבי. השדה התיאורטי השני הוא הפמיניזם הרדיקלי כפי שניסחה אותו קתרין מקינן, שטענה כי מקורו של אי-השוויון המגדרי הוא בשליטת גברים על גופן של נשים ועל מיניותן, וכי האובייקטיביזציה המינית היא המקור העיקרי לשעבוד נשים. הפמיניזם הרדיקלי של מקינן שימש עד עתה את חוקרות הצבא בעיקר כדי להתמודד עם התופעה של הטרדה מינית בצבא, אך לא כדי לנתח את המהות של קיום נשי בצבא. כדי להבין את המהות, ואולי אף את הסיבה לשירות נשים בצבא, מציעה ברונפלד-שטיין את המושג "מיליטריזם ארוטי", ובכך מוסיפה חיבור חדשני שלא נעשה עד כה בניתוח של מיליטריזם ומגדר. אני רוצה להציע נקודות אחדות למחקרי המשך למחקרה פורץ הדרך של ברונפלד-שטיין. ראשית, המחקר על מגדר וצבא מתחיל לאמץ את גישת ההצטלבות בזהות (intersectionality), שלפיה כל זהות מעוצבת במפגש של כמה מערכות כסיסיות של אי-שוויון, ובראשן מגדר, מעמד, גזע או אתניות ומיניות. מתוך גישה זו אי אפשר לדון עוד בהכללה בנשים בצבא, ולכן במקום

לשאול "איך מיוצגות נשים" צריך לשאול "מי מיוצגת איך". למשל, יש לשאול מדוע התצלומים מראים רק נשים שנתפסות כאשכנזיות. שאלת הייצוג הוויזואלי של הברלים אתניים היא סבוכה, שכן במיוחד בתחום זה קל ליפול למלכודת המהותנות, ועדיין זוהי שאלה חשובה שיש לשאול הן על המבנה המגדרי של הצבא והן על ייצוגים ויזואליים של נשים בצבא.

שנית, מאמצע שנות התשעים עבר המשטר המגדרי של הצבא שינויים יסודיים, שבמרכזם פתיחת מקצועות לחימה בפני נשים, פירוקן של חיל הנשים ואיחוד מגדרי של מסגרות הכשרה. האם, או איך, השתנה הייצוג הוויזואלי של חיילות בעקבות השינוי במשטר המגדרי של הצבא? תמונות של נשים לוחמות משמשות היטב למכירת עיתונים כשהן מציגות נשים יפות במדי ה"ב' שלהן, בשיער פזור ובחיוך רחב. אלה תמונות חדשות (יחסית), אבל האם מבנה העומק של הייצוג הוא אחר? זה נושא למחקר המשך, שאני מקווה שיגיע.

ולבסוף, הקריאה בספר נוסכת את התחושה שהצילומים והצלמים "עושים דברים דכאניים" לנשים. הניתוח הוא מלמעלה למטה (top-down), והנשים מיוצגות כאילו אין להן כוח חברתי או יכולת התנגדות. נדמה שהתצלום היחיד שבו נשים מראות התנגדות הוא זה שבו הן מעזות להביט בחזרה למצלמה. האם היו צילומים של נשים שסירבו להצטלם? נשים שסובבו את הגב או "עשו פרצוף" למצלמה? אני משערת שאת התשלילים האלה הצלם לא פיתח או לא הדפיס, בוודאי לא אם השתייך לדובר צה"ל. ועדיין יש מקום לשאול אם יש לנשים גם אפשרות לסוכנות, לכוח, להנאה מכוח או להתנגדות בצבא. ייתכן למשל שגיוס החובה של נשים מאפשר לחלקן להתרחק מביצועים ומזהויות מגדריים המוכתבים להן בבית ההורים ולחוות זהויות מגדריים אחרות הנתפסות כלגיטימיות מכיוון שעוצבו בחסות המדינה. האם פרשנות כזאת אפשרית מנקודת המבט של המיליטריזם הארוטי, הרואה בנשים ובייצוגיהן אך ורק כלי בשירות המיליטריזם?

כך או כך, שירותן של נשים בצבא הוא נושא פוליטי מאוד העומד בימים אלה במוקד של ויכוח נוקב בין כוחות המעודדים שירות משותף של נשים וגברים ובין כוחות הדוחפים להוציא נשים משירות משותף או משירות צבאי בכלל. ספרה של ברונפלד-שטיין בוחר שלא לעסוק בשאלות אלה אלא להתמקד בניתוח תהליכי מיליטריזציה וארוטיזציה של כוח צבאי. אולם גם בלי להתכוון לכך, הספר ימצא את עצמו עד מהרה משתתף בוויכוח על שירות הנשים ומשמש תימוכין לצד זה או אחר. זאת תהיה עדות נוספת לכוחו ולתרומתו לשיח על צבא ומגדר בישראל.

מקורות

יזרעאלי, ד' (1999). מגדור בשירות הצבאי בצה"ל. תיאוריה וביקורת, 14, 85-109.
Enloe, C. (1988). *Does Khaki become you?* London: Pandora.